

Temel Eğitim Düzeyinde Çalışan Psikolojik Danışmanlar İçin Okullarda “Ölüm Eğitimi”*

“Death Education” at School for Counselors Who Work in Elementary School

Zerin Bölükbaşı Macit**

Cem Tümlü***

To cite this article/ Atf için:

Bölükbaşı Macit, Z. ve Tümlü, C. (2019). Temel eğitim düzeyinde çalışan psikolojik danışmanlar için okullarda “Ölüm Eğitimi”. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(4), 1571-1589. doi: 10.14689/issn.2148-624.1.7c.4s.12m

Öz. Bu çalışmada ölüm, kayıp ve yaşla karşılaşan çocuklara yardım sunan psikolojik danışmanların aldıkları “ölüm eğitimi” öncesinde konu ile ilgili yeterlik algıları ve eğitim sonrasında edindikleri bilgilerin yeterlik algılarına nasıl yansıdığını incelemek amaçlanmıştır. Bu çalışma, fenomenolojik desene dayalı nitel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim öğretim yılı bahar döneminde literatür ve deneyimler doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan ve sunulan “okullarda ölüm eğitimi” başlıklı seminare katılan, araştırma için gönüllü 14 psikolojik danışman oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, çalışma grubu ile “ölüm eğitimi” semineri öncesinde ve sonrasında yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler ile toplanmıştır. Veri analizi ise tümevarımsal içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. Analiz sonuçları “mesleki yetersizlik”, “ çocukların ölüm algılarına dair inançlar”, “kişisel duygular” ve “Okulda “Ölüm eğitimi” verilmesine ilişkin tutum ” olarak temalandırılmıştır. Bu çalışma sonucunda oluşturulan temaların daha kapsamlı programların geliştirilerek sunulmasında alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm eğitimi, kayıp ve yas, psikolojik danışman, çocukların ölüm algıları

Abstract. Summary. In this study, it was aimed to examine counsellors’ perceived competence, about providing help to children who have faced with death, loss and mourning, before the “death education” and how the new information they acquired reflected to their perceptions of competence. This is a qualitative study based on phenomenological design. The participant group consisted of 14 voluntary counsellors who participated in the seminar titled as “Death Education in Schools” which was prepared and presented by the researchers in line with the literature and the field experience in the spring term of 2016-2017 academic year. The data of the study were collected by semi-structured interviews from the participants before and after the “death education” seminar. Data analysis was performed by inductive content analysis. The findings of the analysis were structured under the themes as “professional inadequacy”, “beliefs about children's perceptions of death”, “personal feelings”, and “attitude towards giving ‘death education’ at school”. The themes occurred as a result of this study are thought to contribute to the field in developing and presenting more comprehensive programs.

Keywords: Death education, loss and grief, counselor, children

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 17.02.2019

Düzeltilme Tarihi: 06.10.2019

Kabul Tarihi: 22.10.2019

* Bu makale 5 Ekim 2017 tarihinde Kocaeli’nde gerçekleştirilen 2. Uluslararası Kadın-çocuk Sağlığı ve Eğitimi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu Yazar / Correspondence: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye, e-mail: zmacit@ogu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1942-4431

*** Anadolu Üniversitesi, Türkiye, e-mail: ctumlu87@gmail.com ORCID: 0000-0001-5288-7836

Giriş

Hemen hemen her toplumda ölüm; korku duyulan, düşünmekten ve üzerine konuşmaktan kaçınılan bir olgudur (Katayama, 2002; Willis, 2002). Ölümün kaçınılmak istenen bir olgu olması, farklı yaş gruplarındaki bireyler tarafından deneyimlenmesi ve bireyler arasında farklı algılarla karşılanması, yaşamın bir gerçeği olduğu durumunu değiştirmemektedir. Birçok yetişkinin, çocukların ölüm hakkında bilgilerinin olamayacağı, yas ve keder yaşamayacaklarına dair yanlış inanışları (Deaton ve Berkan, 1995; Higgins, 1999; Schoen, Burgoyne ve Schoen, 2004) veya ölümle ilgili bir konu ortaya çıktığında çocukları koruma düşüncesinden hareket ederek onlara bu konu hakkında bilgi vermeye gönülsüz davranabilmektedir (Takeuchi ve diğerleri, 2003). Ancak çocuklar, aile üyelerinden birinin, akranının ya da öğretmenin kaybıyla yüzleşebilmekte (Cohen ve Mannarino, 2011), hayvan ve böcek ölümlerine tanık olabilmekte, televizyon dizilerinde, filmlerde, haberlerde, oyunlarda ve hikâye kitaplarında sürekli ölüm temaları ile karşılaşabilmektedir (Dyregrov, Dyregrov ve Idsoe, 2013). Çocuklar, özellikle yakın çevresinden birinin kaybı sonrasında yas tepkileri göstermekte ancak henüz başa çıkma stratejileri geliştirememektedirler (Cohen ve Mannarino, 2011). Yakın bir aile ferdinin kaybı sonrasında kendi yasıyla başa çıkmaya çalışan ve duygusal zorlanma altında olan ebeveynlerin çocukların yas tepkilerini görme ve onlara ölüm hakkında doğru bilgi verme becerilerinde eksiklikler olabilmektedir (Deaton ve Berkan, 1995; Lowton ve Higginson, 2003; Papadatou, Metallinou, Hatzichristou ve Pavlidi, 2002). Bu noktada, çocukların aileden sonra ikinci güven merkezi olan okul devreye girmektedir (Holland, 1993). Çocukların zamanlarının çoğunu geçirdiği okul ortamı, travma ve kayıp sonrasında çocuğun normalleşme sürecine destek sunan kritik bir konumdadır (Dyregrov ve diğerleri, 2013; Lowton ve Higginson, 2003). Ne var ki okul personelinin özellikle öğretmenlerin kayıp yaşantısı olan çocuklara nasıl yaklaşılması gerektiğini bilememeleri, çocuklarla ölüm hakkında konuşurken kendilerini rahatsız hissetmeleri ve konu ile ilgili eğitimlerinin yetersiz olması çocukların normalleşme sürecini de uzatabilmektedir (Dyregrov ve diğerleri, 2013; Galende, 2015; Kellehear ve O'Connor, 2008; McGovern ve Barry, 2000; Papadatou ve diğerleri, 2002).

Alisic'in (2011) öğretmenlerin travma sonrasında çocuklara destek sunmaları hakkındaki görüşlerini incelediği çalışmasında çoğu öğretmenin çocuğun bireysel ve sınıftaki ihtiyaçlarına tepki vermekte zorluk yaşadıklarını belirtmiştir. Öğretmenlerin bu konulardaki eksiklikleri onları okul psikolojik danışmanlarından destek almaya yönlendirmektedir (Lowton ve Higginson, 2003). Cullinan (1990) ise çalışmasında, öğretmenlerin yas yaşantısına sahip çocuklarla karşılaştıklarında öğretmenlerin %87'sinin endişeli ve kaygılı olduğunu ve %46'sının da çocukları okul psikolojik danışmanına yönlendirdiğini belirtmektedir. Bu anlamda okul psikolojik danışmanı, ölüm, kayıp ve yas konularında çocuğa destek sağlayabilecek en nitelikli kişilerden birisi olarak kabul edilmektedir (King-McKenzie, 2011; Rowling ve Holland, 2000).

Ölüm, kayıp ve yas gibi durumlarla karşılaşıldığında okul ortamında psikolojik danışmanlar lider rolünü üstlenmekte (Aspinall, 1996; Finn, 2003; Holland, 2008) ve öğretmenlerin bilgi ve becerilerinin gelişiminde önemli katkı sağlamaktadır (McGovern ve Barry, 2000; Papadatou ve diğerleri, 2002). Ancak tıpkı ebeveynler ve öğretmenlerde olduğu gibi psikolojik danışmanlar da ölüm ve yasla ilgili konuları tartışmaktan rahatsız olabilmektedir (Kirchberg ve Neimeyer, 1991). Bunun sebebi ölüm konusu konuşulmaya başlandığı andan itibaren bireylerin kendi yas deneyimlerini akıllara getirmesi ve ölüm korkularının devreye girmesi olabilmektedir (Munson ve Hunt, 2005). Bir diğer neden olarak ise psikolojik danışmanların ölüm, kayıp ve yas konularında eğitim eksikliği olduğu da belirtilmektedir (Humphrey, 1993; Kirchberg ve

Neimeyer, 1991). Wass (2004), okul psikolojik danışmanlığı lisans programlarında ölüm ve ölmeye ilgili eğitimlerin gerekliliğine rağmen çok az programda yer aldığını söylemektedir. Nitekim Türkiye'deki psikolojik danışmanlık ve rehberlik lisans programlarında da bu eğitim eksikliği göze çarpmaktadır (Mete-Otlu ve Aysan, 2017). Bu noktada ölüm eğitimlerinin ölüm, kayıp ve yas gibi konularda profesyonellere destek sağlayabileceği düşünülmektedir.

Ölüm eğitiminin tarihsel gelişimine bakıldığında özellikle din ve felsefe alanlarının önemle üzerinde durduğu bir konu olduğu görülmektedir. Ancak psikoloji ve eğitim alanları 1960'lı yıllarda ölüm eğitimiyle ilgilenmeye başlamıştır (Green ve Irish, 2001). Bu yıllarda psikoloji alanının ilgilendiği ölüm eğitimi, bireylerin ölüm gibi kontrolünün olmadığı durumlar karşısında yaşadığı korku ve kaygıyı azaltabilmek ve bu durum karşısında güçlü durabilmelerine yardımcı olmak amacıyla taşınmaktadır (Kastenbaum, 1977). Sonraki yıllarda ölüm eğitiminin disiplinler arası işbirliğinin önemli olduğu fikriyle yola çıkılarak okullarda bu eğitimlerin sunulmasının gerekliliğine vurgu yapılmaya başlanmıştır (Green ve Irish, 2001). Ölüm eğitimi, günümüzde farklı alanların ilgilendiği bir konu olmasına rağmen Morgan (1998) bu konunun üç boyutta ele alındığını söylemektedir. Birincisi, din adamları tarafından sunulan ve inanç temelli öğretilerin yer aldığı dini; ikincisi, ölümlle ilgili durumlarla karşılaşılacak mesleklere yönelik gerekli bilgilerin verildiği bilgilendirici; üçüncüsü ise, ölüm ve yas gibi durumlarda karşılaşılacak kaygı ve başa çıkma süreçlerinde bireye yardım etmeyi amaçlayan ölüme hazırlayıcı boyutlarıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın, ölümlle ilgili durumlarda çocuklarla çalışan psikolojik danışmanların bilgi eksikliklerini gidermeye yönelik olması bakımından ölüm eğitiminin bilgilendirici boyutunda yer aldığı düşünülmektedir (Akt. Tanhan, 2007).

Bireylerin, ölüm kaygısı ve korkusunu azaltan (Wass, 2004), kişisel gelişimlerine destek olan ve bu konulardaki bilgi açlığını gideren (Harrawood, Doughty ve Wilde, 2011) ölüm eğitimleri okullarda müfredat programlarının içinde yer alabileceği gibi aileler ve profesyoneller için kısa çalışmalar, seminerler ve eğitim programları oluşturularak da verilmektedir (Wass, 2004). Jones ve diğerleri (1995), ebeveynlere yönelik verdiği ölüm eğitimi sonucunda ebeveynlerin ölüm, kayıp ve yas konularında bilgilerinin arttığını ve ölüm deneyimi sonrasında daha iyi destek sunabileceklerine olan inançlarının da çoğaldığını rapor etmektedirler. Profesyonellerin bilgi eksikliğini de karşılayan ölüm eğitimlerinin (Wass, 2004), bilgi paylaşımı sağlama, değerleri ortaya çıkarma, etkili başa çıkma davranışları geliştirme ve ölüme pozitif uyum sağlama gibi amaçları bulunmaktadır (Meagher, 1992). Söz konusu katkıları sağlamak için ölüm eğitimi amaçlarının net olarak belirlenmesi, özellikle çocuklara ölüm eğitimi verecek profesyonellerin çocukların ölüm hakkındaki algılarını öğrenmeleri gerekmektedir (Harrawood ve diğerleri, 2011).

Ölüm eğitimlerinin yararına (Katayama, 2002; Servaty ve Hayslip, 1997; Wong, 2009) ilişkin bir kuşku olmayıp düzenlenen ölüm eğitimleri ile psikolojik danışmanların, öğretmenlerin ve çocukların ölüm hakkındaki sorularına gelişim özellikleri doğrultusunda cevap verebilme yeterliliği kazanabilmesine, kayıp ve yas gibi kriz durumlarında gerekli desteği sağlayabilmesine katkıda bulunulabilir (Higgins, 1999; Oaks ve Bibeau, 1987). Sonuç olarak literatür, çocukların gelişim düzeyleri dikkate alınarak hazırlanan ölüm eğitimlerinin hem psikolojik danışman ve öğretmenlere hem de çocuklara yararlı olacağını, bu eğitimlerin psikolojik danışmanlar ve öğretmenler için gerekli olduğunu öne sürmektedir (King-McKenzie, 2011; McGovern ve Barry, 2000; Papadatou ve diğerleri, 2002).

Ülkemizde ölüm eğitimi çalışmaları çok yenidir ve bu konuda yeterli çalışmaya rastlanmamaktadır. Bununla birlikte kayıp ve yas konularıyla ilgili bazı çalışmalara rastlamak da

olasıdır. Bu çalışmalara bakıldığında çocukluk, ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde yas yaşantıları, yas danışmanlığı, okul odaklı müdahaleler (Erdur-Baker ve Aksöz-Efe, 2017), travmatik yas sonuçları ve yaşanan zorluklar karşısında bazı önerilerde bulunduğu gözlenmektedir (Gizir, 2006). Ancak özellikle çocukluk çağına ilişkin ölüm, kayıp ve yas durumları karşısında yardım sunmada önemli bir konumda bulunan psikolojik danışmanların yeterlik algılarına ilişkin araştırmaların varlığında eksiklikler gözlenmektedir. Bu nedenle psikolojik danışmanların bu konudaki yeterlilik algıları arttırılarak ölüm eğitimlerinin yaygınlaştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Ölüm eğitiminin gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma ile psikolojik danışmanların, çocukların ölüm, kayıp ve yasla karşılaştıklarında onlara yardım sunmaya ilişkin yeterlilik algılarındaki değişimi incelemek amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, fenomenolojik desene dayalı nitel bir çalışmadır. Fenomenolojik desene dayalı çalışmalarda bireylerin deneyimlerinin derinlemesine keşfedilmesi amaçlanmaktadır (Creswell, 2013; Patton, 2014). Bu çalışmada da psikolojik danışmanlara verilen ölüm eğitimi sürecinde psikolojik danışmanların yeterlik algılarındaki değişimi derinlemesine ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Eskişehir Tepebaşı ilçesindeki okulöncesi, ilkökul ve ortaokullarda çalışan, çalıştıkları okullarda ölüm, kayıp ve yas ile ilgili vakalarla karşılaşmış olan, araştırmaya katılmaya gönüllü 14 psikolojik danışmandır. Katılımcıların 7'si erkek, 7'si kadındır ve 4'ü okulöncesi, 5'i ilkökul ve 5'i ortaokul kademesinde çalışmaktadır. Ayrıca katılımcıların ortalama çalışma süresi 9 yıldır. Çalışma grubunun seçimi bu yönü ile ölçüt örnekleme başlığı içerisinde yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın verileri iki aşamada toplanmıştır. İlk aşamadaki veriler "ölüm eğitimi" seminerinden önce çalışmaya katılmak isteyen gönüllü psikolojik danışmanlarla 2017 yılının Nisan ayı içerisinde; ikinci aşamadaki veriler ise "ölüm eğitimi" seminerinden sekiz ay sonra ilk aşamaya katılan psikolojik danışmanlarla Aralık ayı içerisinde yürütülen görüşmelerle toplanmıştır. Görüşmeler katılımcıların ulaşılabilirliklerine göre telefon aracılığıyla ya da yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Öncelikle araştırmacılar tarafından literatür ve alanda yaşanan deneyimler doğrultusunda soru havuzu hazırlanmıştır. Daha sonra bu soru havuzu psikolojik danışman eğitimi, krize müdahale ve ölüm, kayıp ve yasla ilgili konularla çalışan beş uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzman geri bildirimleri sonrasında gerekli düzenlemeler yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme formu son halini almıştır. Görüşme formunda 7 temel soruya (Örn., "Ölüm, kayıp ve yas gibi durumlarla karşılaşan çocuklara yaklaşımınız hakkında neler söylersiniz?", "Çocukların ölüm algıları hakkında neler

söylersiniz?”, “Sahip olduğunuz ölüm, kayıp ve yas hakkındaki düşüncelerinizin bu konularda çocuklarla çalışırken nasıl bir etkiye sahip olduğu konusunda neler söyleyebilirsiniz?”, “Ölüm, kayıp ve yas gibi konuların ölüm eğitimi başlığı altında yer aldığı bir bilgilendirici programın gerekliliği hakkında düşünceleriniz nelerdir? Neden?”) yer verilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler gerekli izinler alınarak ses kaydına alınmış ve araştırmacılar tarafından yazıya dökülmüştür. Araştırmacılar tarafından telefon ve yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 25 dakika sürmüştür.

“Ölüm eğitimi” seminer programının altyapısı

Bu çalışmada Meagher (1992) tarafından önerilen ölüm eğitimlerinde olması gereken ana hatları belirleyen dört hedef dikkate alınmıştır. Söz konusu hedefler bilgi paylaşımı, değerlerin açıklanması, etkili başa çıkma davranışlarının geliştirilmesi ve ölüme karşı pozitif bir tutumun benimsenmesidir. Bu doğrultuda ölüm eğitimi seminer programının içeriği hem uzman görüşleri ve deneyimler hem de literatürde yer alan bilgiler ışığında oluşturulmuştur. Bu çalışmada “ölüm eğitimi” seminer programı a) *Gelişim düzeylerine göre çocukların ölüm algıları*, b) *Çocukların ölüm, kayıp ve yas karşısında tepkileri*, c) *Psikolojik danışman olarak ölüm ve kayıp konularına yaklaşım*, d) *Ölüm, kayıp ve yas durumlarına ilişkin örnek olaylar ve yardım sunmada izlenen yollar* başlıklarından oluşmaktadır. Bu kapsamda bilgi paylaşımı, değerlerin açıklanması, etkili başa çıkma davranışları ile ölüme karşı pozitif bir tutum geliştirmeyi sağlamak üzere bilgilendirme, vaka kavramsallaştırması, rol oynama, küçük grup çalışmaları, grup tartışmaları gibi süreçleri içeren bir gün yedi saatlik bir eğitim içeriği hazırlanmıştır.

a) *Gelişim düzeylerine göre çocukların ölüm algıları* başlığı altında psikolojik danışmanların bilgi gereksinimleri karşılanmaya çalışılmıştır. Buna göre bilgi paylaşımı hedefi ile ölüm, kayıp ve yas ile karşılaşan çocuklarla çalışırken uygun teknikler, ilkeler ve prosedürlerin yanında ölüm olayının çocuklar üzerindeki etkileri hakkında bilgilerin aktarılması gerektiği (Harrawood ve diğerleri, 2011) ifade edilmektedir. Bu sayede psikolojik danışmanların bu konulardaki bilgi eksikliğinin giderilmesi (Wass, 2004) önemlidir.

b) *Çocukların ölüm, kayıp ve yas karşısında tepkileri* başlığı altında farklı koşullar altında gerçekleşen ölüm, kayıp ve yas durumlarında çocukların nasıl tepkiler verdiği ve verilen bu farklı tepkiler karşısında psikolojik danışmanların değerleri doğrultusunda kendi tepkilerini fark etmeleri hedeflenmiştir. Değerlerin açıklanması hedefi, çeşitli şekillerde ölümün olabileceğini ve her bir ölümün farklı prensiplere sahip olabileceğinin yanı sıra ölüm eğitimi alan psikolojik danışmanların kendi tutum ve değerlerinin farkına varması anlamını taşımaktadır (Harrawood ve diğerleri, 2011). Ölüm eğitimlerinde bu hedefe ulaşmak için önerilen grup tartışmalarına (Neimeyer, 2000) bu başlık altında yer verilmiştir.

c) *Psikolojik danışman olarak ölüm ve kayıp konularına yaklaşım* başlığı altında katılımcıların ölüm, kayıp ve yas gibi durumlar hakkında sahip olduğu duygu ve düşüncelerle kendi iç dünyalarına yönelerek yüzleşmeleri ve bu konudaki farkındalıklarını arttırmak amaçlanmıştır. Etkili başa çıkma davranışlarının geliştirilmesi hedefi ile ölüm eğitimi alan psikolojik danışmanların ölüm, kayıp ve yas konularındaki davranışlarını geliştirmek kastedilirken bu sayede psikolojik danışmanların ölüme karşı pozitif uyum göstermelerine yönelik farkındalıklarının açık bir tartışma ortamında katılımlarının sağlayarak arttırılabileceği anlatılmaktadır (Harrawood ve diğerleri, 2011).

d) *Ölüm, kayıp ve yas durumlarına ilişkin örnek olaylar ve yardım sunmada izlenen yollar başlığı altında psikolojik danışmanların ölüm, kayıp ve yas gibi durumlarla karşılaşan çocuklara yardım sunma becerilerini değerlendirebilecekleri örnek olayların sunulması ve bu çerçevede vaka kavramsallaştırmaları, rol oynama ve tartışma ortamı oluşturularak yeterliklerini arttırmak hedeflenmiştir.*

Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen verilere tümevarımsal içerik analizi yapılmış ve çalışmanın bulguları oluşturulmuştur. Bunun için ilk olarak “Ölüm eğitimi” seminer programı öncesi ve sonrasında yapılan görüşmelerin ses kayıtları birinci araştırmacı tarafından yazılı dökümleri yapılmış ve ikinci araştırmacı tarafından kontrolü sağlanmıştır. Görüşmelerin yazılı dökümü aşamasından sonra her bir görüşmeyi iki araştırmacı ayrı ayrı kodlamaya geçmiştir. Veri analizinin bu aşaması, ham veri setinden yola çıkılarak anlamlı en küçük kavramsal birim olan kodlara dönüşme sürecini anlatan birincil düzey kodlama safhası olarak adlandırılmaktadır (Creswell, 2013). Daha sonra iki araştırmacı tarafından yapılan yazılı dökümler ve kodlamalar bir araya getirilerek incelenmiş ve tüm yazılı dokümanı kapsayacak şekilde ortak kodlar oluşturulmuştur. Veri analizinin bu aşaması ikincil düzey kodlama safhası olarak da adlandırılmaktadır (Creswell, 2013).

Kodlama aşamasından sonra araştırmacıların görüşleri doğrultusunda elde edilen kodlar incelenmiş ve ilgili kodların bir arada bulunduğu ana temalara ulaşılmıştır. Görüş birliğiyle bir arada bulunan kodlar literatür ışığında incelenmiş ve bu doğrultuda ulaşılan temaların adlandırılması yapılmıştır. Daha sonra ortaya çıkan temalar, iki araştırmacının dışında psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında uzman bir araştırmacının görüşüne sunulmuştur. Uzman geri dönüşünden sonra gerekli düzenlemeler yapılmış ve temalaştırma süreci son halini almıştır.

Veri analizi sürecinin ilk aşamada ortaya çıkan sekiz tema ve dört alt temaya ulaşılmış ancak araştırmacılar ve uzman geri dönüşlerinden sonra “ölüm eğitimi” semineri öncesi ve sonrası psikolojik danışmanların görüşleri dört ana tema etrafında değerlendirilmesine karar verilmiştir. Üzerinde uzlaşılan bu dört ana tema “*Mesleki yetersizlik*”, “*Çocukların ölüm algılarına dair inançlar*”, “*Kişisel duygular*” ve “*Okulda “Ölüm eğitimi” verilmesine ilişkin tutum*” olarak adlandırılmıştır. Bulguların raporlaştırılmasında katılımcıların paylaşımlarına yönelik doğrudan alıntılardan yararlanılmış, katılımcılar PD1, PD2...PD14 şeklinde isimlendirilmiştir.

Araştırmanın İnanırcılığı

Nitel araştırmalarda inanırcılık başlığı altında ele alınan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları inandırılabilirlik, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik olarak dört başlıkta ifade edilmektedir (Guba, 1981; Merriam, 2009). Ayrıca araştırmaların güvenilirliği onların tasarım ve uygulamasında gösterilen özen ve dikkatle ilgilidir (Merriam, 2009). Bu kapsamda çalışmanın planlanmasından raporlaştırılmasına kadar yer alan bütün aşamalarında iki araştırmacı işbirliği içerisinde çalışmıştır. Araştırmacıların uzun yıllardır psikolojik danışman olarak okullarda çocuklarla çalışması, çocukların ölüm, kayıp ve yas durumlarıyla karşılaştığı olayları deneyimlemeleri ve Rehberlik Araştırma Merkezlerinde görev aldıkları süreçte psikolojik danışmanlara çocukların karşılaştığı ölüm, kayıp ve yas gibi durumlarda onlara nasıl yardım sunabileceklerine ilişkin bilgiler vermiş olmaları bu çalışmanın inanırcılığını arttıran unsurlar

olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte ikinci yazarın yüksek lisans tezinin çocukların ölüm algıları üzerinde olması bu çalışmanın yapılabilirliğini desteklemektedir (Tümlü, 2013). Bunun dışında araştırmanın raporlaştırılması sürecinde verilerin yazılı dökümünden kod ve temalaştırma sürecine kadar her iki araştırmacının da süreci ayrı ayrı değerlendirmeleri ve sonrasında bir araya gelerek ortak noktada buluşmaları ile uzman görüşünden de yararlanılması bu araştırmanın inandırıcılığının sağlanma çabasını göstermektedir. Ayrıca bulguların sunumunda katılımcı paylaşımlarına yer verilmiş olması bu çalışmanın inandırıcılığını destekleyen bir diğer bir faktördür.

Bulgular

Araştırmada “ölüm eğitimi” seminer programı aracılığıyla psikolojik danışmanların, çocukların ölüm, kayıp ve yasla karşılaştıklarında onlara yardım sunmaya ilişkin yeterlilik algılarındaki değişime yönelik dört ana temaya ulaşılmıştır. Bu temalar “Mesleki yetersizlik”, “Çocukların ölüm algılarına dair inançlar”, “Kişisel duygular” ve Okulda “Ölüm eğitimi” verilmesine ilişkin tutum olarak adlandırılmıştır. Aşağıda her bir temaya ait psikolojik danışmanların eğitim öncesi ve sonrası görüşlerine bir arada değinilerek katılımcıların yeterlik algılarındaki değişime yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tema 1: Mesleki yetersizlik

Eğitim öncesinde psikolojik danışmanların, ölüm, kayıp ve yasla karşılaşan çocuklara ve onların ailelerine yardım sunmaya ilişkin mesleki yetersizlik hissettikleri ortaya konulmuştur.

“... geçen sen böyle bir durumla karşılaştım. Sınıf öğretmeni benden yardım istedi. Gerçekten zor bir durum hem benim için hem çocuk için. O an kala kaldım resmen. Akşam eve gittiğimde ne yapabileceğimi araştırmıştım. Ama ne kadar çok yardım etmek istesem de adım atamadım...(PD2)”, “...uzun yıllardır çalışıyorum ve hakikaten çok değişik vakalarla karşılaştım. Fakat ölüm soruları veya anne-babasını kaybetmiş bir çocuğa ne denir? Hala emin değilim. Benim elimi kolumu bağlayan bir konu...(PD7)”. “...psikolojik destek sağlarken kendime güvenirim. Bilmediğim bir konuya gider çalışırım. Ya bu konularda çalışmak bile içimden gelmiyor. Profesyonel bir gözle bakamıyorum açığı...(PD14)”

Eğitim sonrasında psikolojik danışmanların ölüm, kayıp ve yasla karşılaşan çocuklara yardım sunmaya ilişkin yeterlik algılarının arttığı ortaya konulmuştur. Söz konusu yeterlik algısının, bilgi verme destek sunma yönünde olduğu ve eğitimin psikolojik danışmanların mesleki gelişimine katkı bulunduğu görülmüştür.

“...seminerin üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen konuşulanlar dün gibi aklımda. Artık bir çocuk ölüm nedir? Diye sorsa önce onun bu konuda ne bildiğini araştırırım. Sonra doyurucu cevaplar veririm...(PD2)”, “...iki ay önce ben annesini kaybeden bir çocukla karşılaştım. Hem ailesine hem de çocuğa gerekli desteği sağlamak için öğretmenleriyle birlikte işbirliği yaptık. Sonra sınıftaki arkadaşlarına da bilgi verdik. Özellikle sınıfta çok yararlı oldu. Daha önce olsa sınıf arkadaşlarına bilgi vermeyi hiç istemezdim, kendime resmen güvenim geldi...(PD7)”, “...bir şeyler öğrendim, yaralı da oldu. Ama ben böyle bir olayla daha karşılaşmadım. Evet, eskiye göre nasıl ilerlerim noktasında kendimi daha yeterli hissediyorum ama gerçekte olursa aklımdakileri yapabilir miyim emin değilim...(PD14)”

Tema 2: Çocukların ölüm algılarına dair inançlar

Eğitim öncesinde psikolojik danışmanların, çocukların ölüm hakkında sorular sorabileceğini fakat ölümü tam olarak anlayamayacakları için onlara bilgi vermenin zararlı sonuçlar doğurabileceği inancına sahip oldukları görülmüştür. Kayıp ve yas yaşantısı olan çocukların ölümle ilgili bazı bilgilere sahip olabileceğini ancak herhangi bir kayıp ve yas yaşantısına sahip olmayan çocuklarla ölüm üzerinde konuşmanın korku yaratabileceği ortaya konmuştur. Psikolojik danışmanların hangi yaş grubuna nasıl bir bilgi ve destek sağlanacağı konusunda bilgi eksikliklerinin olduğu görülmüştür.

“...eğer bir lisede çalışıyor olsaydım ölüm hakkında daha rahat bilgi verebilirdim. Ama çocuklara böyle korkutucu bilgiler verirsem daha olumsuz davranışlar göstermelerinden korkuyorum...(PD1)”, “...hani hiç öğretmenlik yapmayan birinin öğretmenler hakkında ahkam kesmesi vardır ya işin iç yüzünü bilmezler. İşte hiç ailesinden birisinin kaybını yaşamış çocukta sanki bilemezmiş gibi hissediyorum. Ama kaybı yaşamış bir çocukta bazı bilgiler vardır...(PD8)”, “...çocuklarla ölüm hakkında konuşmak onların aklını bulandırmaktan başka bir işe yaramaz bence. Sonuçta onlar daha çocuk ve gereksiz korkulara neden olabiliriz...(PD13)”

Eğitim sonrasında psikolojik danışmanların, kayıp tecrübesi olsun olmasın tüm çocuklara bilgi vermenin gerekli olduğunu ancak bu bilgilerin içeriğini ve zamanlamasının iyi ayarlanmasına ihtiyaçları olduğunu düşündükleri görülmektedir. Psikolojik danışmanların eğitim öncesine göre her yaş grubunun ölüm algısına sahip olduğunun fakat bu algıların farklı olabileceğine ilişkin farkındalıklarının arttığı bulunmuştur.

“...önceki görüşmemizde söylediklerimi hatırlıyorum da bilgi eksikliğim gerçekten çok belli oluyormuş. Lisede çalışsaydım daha rahat olurdu demiştim. Çocukların aklını karıştırmamanın doğru olmayacağını düşünüyordum. Ama televizyonu her açtığımızda zaten ölüm hakkında doğru yanlış bilgi alıyorlar. Doğru bilgiyi bizlerden almalarının çok önemli olduğunu düşünüyorum...(PD1)”. “...eğer ölümle ilgili sorularına bizlerden cevap almazlarsa yanlış bilgiye sahip olabilirler. Çünkü her yerden saçma sapan bilgilere ulaşma imkânları var. Yani biz nasıl konuşacağımızı ve neyi konuşacağımızı bilirsek onlara doğru noktalarda yardımcı olabiliriz...(PD13)”

Tema 3: Kişisel duygular

Eğitim öncesinde psikolojik danışmanların, ölüm, kayıp ve yas konularının soğuk, ürpertici, karanlık ve korku verici olduğunu düşündükleri bulunmuştur. Bu nedenle çocuklara bu konular hakkında bilgi ve destek sağlama noktasında kendi olumsuz duygu ve düşüncelerin devreye girdiğini ifade ettikleri gözlenmiştir.

“...ölümü duyunca içim ürperdi. Geçen sene ben babamı kaybettim (sesi titriyor). Zor bir durum. Bu yaşta bile zorlanıyorum. 8-9 yaşında bir çocuk gelse bana ölümü anlat dese aklıma babam gelir herhalde...(PD12)”, “...karanlık, siyah bir fon geliyor aklıma. Bu fon beynimdeyken enerjim düşüyor ve tükaniyorum. Ölüm, yas gibi konularda bir şeyler anlatmaya kalktığımda da bu fon hep beynimde...(PD3)”

Eğitim sonrasında psikolojik danışmanların, eğitim öncesindeki ölüm, kayıp ve yas konularının soğuk ve korku verici olduğu düşüncelerine benzer düşüncelerini ifade ettikleri görülmüştür. Ancak kayıp ve yas deneyimleri üzerine çalışmaya daha istekli olduklarını ve bu nedenle çocuklara bu konularda yardım sunma noktasında bu kişisel duygu ve düşüncelerinin olumlu

katkısı olacağını belirttikleri gözlenmiştir. Eğitim sonrasında psikolojik danışmanların çocuklarla çalışırken kendi ölüm ve kayıp gibi durumlara ilişkin duygu ve düşüncelerinin etkili olduğuna yönelik farkındalıklarında artış olduğu ortaya konulmuştur.

“...babamı kaybettiğimde çok kötüydim. Ama atlattım sanıyordum. Bakıyorum da hala atlatamamışım. Benim için zor olsa da üzerinde düşünmeye başladım. Artık aklıma babam gelse de o düşünceden kurtulmaya çalışmam...(PD12)”, “...ölüm benim için hep karanlık bir konu bilgim olsun olmasın. Bu korkularım çocuklara yardımcı olmamı da engelliyor bir yerde. Ama ölüm benim için neden karanlık bunu düşünmeye başladım açıkçası. Son zamanlarda bunun üzerine gidiyorum ve çocuklara daha çok yardımcı olabilirmişim gibi geliyor...(PD3)”

Tema 4: Okulda “Ölüm eğitimi” verilmesine ilişkin tutum

Eğitim öncesinde psikolojik danışmanlar, okul ortamının hem kendi meslek grubunun hem de öğretmenlerin çocukların bilgi ihtiyaçlarına cevap vermesi gereken önemli bir mekân olduğunda görüş birliği içerisindeydiler. Çocukların kayıp ve yas tecrübesi sonrasında hem çocuklara hem de ailelere destek sağlama konusunda okulun bu rolü üstlenmesi gerekliliğini savunmaktadırlar. Ancak kayıp ve yas tecrübesi olmadan çocuklara ölüm, kayıp ve yas konularında bilgi vermek ve müfredat içerisinde öğretmenlerin bu konuları tartışmaya açmasının olumsuz sonuçlar doğabileceği endişesi taşımaktadırlar. Bu nedenle ölüm olayı öncesinde bu konuların okulda konuşulmasının gerekli olmadığını belirtmektedirler.

“...çocuklar için okul önemli gerçekten. Birinci sınıfta öğretmenlere anne, baba deniyor yani. Okulda böyle bir eğitim planlamak zor olur. Ha olmalı mı? Bence olmalı ama bütün çocuklara değil. Çocuklar ikinci yuvasından hayatın sonunu öğrenmeleri gerekli mi? Bilemiyorum. Ben istekli değilim açıkçası...(PD5)”, “...lisede olmalı bence ama anasınıfı veya ilkokulda ölüm eğitiminin riskli olacağını düşünüyorum. Yani ölüm tecrübesi olan çocuklarla bir yas danışması veya grupta psikolojik danışma yapılabilir ama tecrübesi olmayanları sürece katmanın faydasından çok zararı olabilir...(PD7)”

Eğitim sonrasında psikolojik danışmanlar, kayıp tecrübesi olsun olmasın tüm çocukların okul ortamı içerisinde “ölüm eğitimi” alması gerektiğini belirtmektedirler. Bu konuların ortaya çıkmasının kriz durumu olduğunu ve krize müdahale planları içerisinde kayıp, yas ve travmatik olaylar sonrasındaki müdahalelerinde olmasının gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu tecrübeler yaşanmadan da önleyici rehberlik kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmekte ve özellikle öğretmenler için bilgi verici eğitimlerin düzenlenmesinin gerekliliği konusunda ortak görüşe sahiptirler. Ancak okul ortamı içerisinde ölüm, kayıp ve yas konularını ele almanın okulun yöneticileri tarafından engellenebileceği düşüncesiyle zor olduğunu söylemektedirler.

“...seminer sayesinde küçük yaşlarda da ölümün ele alınabilecek bir durum olduğunu fark ettim. Hatta geçen dönem çocuklarla haberleri tartıştığım bir çalışmam oldu. Burada şiddet, ölüm, trafik kazası, terör olayları gibi durumları konuştuk. Çocuklara faydası oldu gerçekten. Seminere katılmasan böyle bir çalışma yapmak aklıma gelmezdi yani...(PD7)”, “...okulda ölüm bilgilendirilmesi yapılmalı tamam ama okulun müdürü burada zorluk çıkartabilir. Bizim müdür böyle sıkıntılı konularda hep olumsuz oluyor. Cinselliği bile anlatamadık çocuklara müdürün yüzünden...(PD5)”

Sonuç ve Tartışma

Temel eğitimde çalışan psikolojik danışmanların, aldıkları “ölüm eğitimi” semineri öncesi ve sonrasında çocukların ölüm, kayıp ve yasla karşılaştıklarında onlara yardım sunmaya ilişkin yeterlilik algılarındaki değişimin araştırıldığı bu çalışmada bulguların sonuçları şu şekilde özetlenebilir; eğitim öncesinde a) psikolojik danışmanların çocukların ölüm, kayıp ve yas konularıyla ilgili bilgi ihtiyacının olduğu, b) bu konular ortaya çıktığında kişisel duygu ve düşüncelerinin etkili yardım sunmalarına engel teşkil ettiği, c) kişisel duyguları ve bilgi eksiklikleri nedeniyle çocuklara dair yanlış inançlara sahip oldukları görülmüştür. Eğitim sonrasında ise; a) verilen ölüm eğitimleriyle bilgi eksikliklerini gidererek çocuklara dair inançlarında olumlu değişimler gözlemlendiği, b) bu konulara ilişkin kişisel duyguları üzerinde çalışmaya istekli oldukları c) bu eğitimler sayesinde bu konulara ilişkin kendilerini etkili yardım sunma noktasında yeterli hissedebildikleri söylenebilir. Ayrıca araştırma bulgularına bakıldığında, psikolojik danışmanların ölüm, kayıp ve yasla ilgili yeterliliklerini arttırmada bilgi ihtiyacı, kişisel duygular ve dışsal destek kaynaklarına sahip olma gibi bir bütün içerisinde ele alınması gerektiği görülebilmektedir. Bu açıardan baktığımızda psikolojik danışmanların çocuklarda ölüm, kayıp ve yas ile ilgili konularda bilgi eksikliklerini gidermenin, bu konularda çalışma yapmalarına dair cesaretlendirilmelerinin ve hepsinden önce ölümle ilgili olarak kişisel duygu ve düşünceleri üzerinde çalışmaları için ortamlar yaratmanın önemli olduğu söylenebilir. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıda, literatür bulguları ışığında ayrıntılarıyla tartışılmıştır.

Psikolojik danışmanların yardım sunma ve rehberlik hizmetlerini etkili biçimde yürütmelerinin koşullarından birisi mesleki yeterlilik algılarıdır (Larson ve Daniels, 1998). Çalışmada ortaya çıkan “mesleki yetersizlik” temasında psikolojik danışmanlar eğitim öncesinde ölüm, kayıp ve yasla ilgili çocuklara yardım sunma noktasında kendilerini yetersiz algıladıklarını belirtmektedirler. Literatürde yer alan bazı çalışmalar da benzer şekilde, öğretmenlerin ve psikolojik danışmanların çocuklara bu konularda yardım sunma veya açıklama yapma noktasında kendilerini yetersiz algıladıklarını ortaya koymaktadır (Galende, 2015; Kellehear ve O’Connor, 2008; Papadatou ve diğerleri, 2002). Bununla birlikte, psikolojik danışmanların belli bir konuda aldığı eğitimlerin o konuya ilişkin yeterlilik algılarını arttırdığına ilişkin araştırma sonuçları (Soresi, Nota ve Lent, 2004; Urbani ve diğerleri, 2002) da mevcuttur. Nitekim PD7’nin eğitim öncesi ve eğitim sonrasındaki ifadesine bakıldığında ölüm eğitiminin, psikolojik danışmanların bu konulara ilişkin yeterlilik algılarını arttırdığının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Psikolojik danışmanların çocukların ölüm, kayıp ve yasla ilgili karşılaştığı sorunlarda onlara etkili yardım sunabilmelerini etkileyen mesleki yeterlilikleri bilgi eksikliği nedeniyle de sorgulanabilir hale gelmektedir (Harrawood ve diğerleri, 2011; Ober, Granello ve Wheaton, 2012). Dolayısıyla psikolojik danışmanların çocukların ölüm hakkında sorduğu sorulara cevap verebilmeleri ve kayıp ve yas karşısında onlara etkili yardım sunabilmeleri için bu konulardaki bilgi eksikliklerini gidermeleri gerekmektedir (Wass, 2004). Çalışmada ortaya çıkan “çocukların ölüm algılarına dair inançlar” teması psikolojik danışmanların bilgi eksikliklerini ortaya koymakta ve çocuklara dair yanlış inançları hakkında ipuçları sunmaktadır (Bkz; PD8’in eğitim öncesi görüşü). Nitekim araştırmada yer alan psikolojik danışmanlar ölüm, kayıp ve yas gibi olaylarla karşılaşmamış çocukların herhangi bir ölüm algıları olmaması nedeniyle onlara bilgi vermenin doğru olmayacağını belirtmekte eğer bu konularda bilgilendirme yapılırsa çocukların

korkması sonucunda istenmedik problemlerin gün yüzüne çıkabileceğini söylemektedirler (*Bkz; PD13'ün eğitim öncesi görüşü*). Psikolojik danışmanların bu düşüncelerinin aksine Tümlü (2013) 5-12 yaş aralığındaki tüm çocukların farklı düzeylerde olsalar da ölüm hakkında bir düşüncesinin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle kayıp yaşamış veya yaşamamış olsun çocukların ölüm hakkında merak ettikleri sorulara doyurucu cevaplar vermenin önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca çocuklar ölümle ilgili merak ettikleri sorulara yanıtlar bulamazsa çevrelerinden yanlış bilgilere ulaşabilir (Peseschkian, 2002) ve dolayısıyla yanlış ölüm algıları nedeniyle ölüm korkusu yaşayabilirler (Slaughter ve Griffiths, 2007). Klinik araştırmalara bakıldığında, çocuklarla yetersiz bilgiyle gerçekçi olmayan ve üstü kapalı şekilde iletişim kurulursa onlara yardımcı olmaktan çok yas yaşantılarına olumsuz etkileri olacağı (Siegel, Mesagno ve Christ, 1990); çocuklara uygun olmayan cevaplar verilmesi nedeniyle çocuğun daha depresif özellikler sergileyebileceğine vurgu yapmaktadır (Takeuchi ve diğerleri, 2003). Sonuç olarak psikolojik danışmanların çocuklar hakkındaki bu inançlarının oluşmasında bilgi eksikliklerinin rolünün olduğu söylenebilir.

Bu tema altında ortaya çıkan bir bulgu da, psikolojik danışmanların -özellikle ölüm, kayıp ve yasla karşılaşmış- her çocuğa aynı düzeyde bilgi ve yardım sağlamanın doğru olmadığı ancak hangi dönemdeki çocuğa nasıl yardım ve bilgi sunulması gerektiği konusunda bilgi eksiklikleri olduğuna ilişkin görüşleridir (*Bkz, PD8'in eğitim öncesi görüşü*). Nitekim literatürde çocukların ölüm algılarına dair ortak nokta, onların yetişkinlerin sahip olduğu şekilde bir ölüm algısına sahip olup olmaması değil bulunduğu gelişim döneminin özelliklerine uygun olarak belli bir ölüm algısına sahip olmalarıdır. Psikolojik danışmanların her çocuğun ölümü anlayamayacağı ve bu nedenle tüm çocuklara bilgi vermenin istenmeyen sonuçlar doğuracağına yönelik düşünceleri yetişkin bir birey olarak kendilerinin sahip olduğu ölüm algılarıyla çocukların sahip oldukları algılar arasında benzerlikler aramaları nedeniyle olabileceği söylenebilir. Ancak çocuklar, yetişkinlerin sahip olduğu şekilde bir ölüm algısına değil, kendi gelişim dönemlerine özgü farklı düzeylerde ölüm algılarına sahiptirler (Slaughter ve Griffiths, 2007). Bu literatür ışığında yapılan ölüm eğitiminin psikolojik danışmanların bilgi ihtiyacını karşıladığı ve çocuklar hakkındaki inançlarında da olumlu değişimlere neden olduğu söylenebilir. Nitekim PD13'ün eğitim öncesi ve eğitim sonrasındaki ifadesine bakıldığında bu duruma çarpıcı bir örnektir.

Psikolojik danışmanlar, bazı özel durumlara ilişkin eğitim ve deneyime sahip olsalar da danışmanlara yardım sunmada mesleki yeterlilikleri hakkında tereddüt yaşayabilmektedir (İkiz, 2010). Bu özel durumlardan birisi ölüm, kayıp ve yasla ilgili konular ortaya çıktığında yaşanabilir. Nitekim Rowling (1995) çalışmasında eğitimcilerin, çocukları desteklemek için yetersiz hissetmelerinin nedenlerinden birisini kişisel yas, keder algılarının ve ölümlülük üzerine duygu ve düşüncelerinin profesyonel kimliklerine yönelik bir tehdit oluşturduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Cullinan (1990), eğitimcilerin %87'sinin kişisel duygu ve düşünceleri nedeniyle bu konular üzerinde konuşmanın endişe ve korkuya neden olduğunu söylemektedir. Bu araştırmada ortaya çıkan "kişisel duygular" teması altında psikolojik danışmanlar ölüm, kayıp ve yas ile ilgili konular belirlediğinde kendilerine dair korkularıyla yüzleştiklerini ve kendi kayıp ve yas yaşantılarını nedeniyle çocuklara yardım ve bilgi sağlamada etkin rol üstlenmekte zorluk yaşadıklarını ifade etmektedirler (*Bkz, PD3'ün eğitim öncesi görüşü*). Psikolojik danışman ve eğitimcilerin ölüm, kayıp ve yasla ilgili konularda çocuklara yardım sunma ve onlara açıklama yapma noktasında yetersizlik hissetmelerinin önemli bir nedeninin de ölüm, kayıp ve yasla ilgili kişisel duygularından kaynaklandığını ortaya koyan araştırma sonuçları (Harrawood ve diğerleri, 2011; Kirchberg ve Neimeyer, 1991) da bu bulguyu

destekler niteliktedir. Sonuç olarak psikolojik danışmanlara verilecek ölüm eğitimlerinin içeriğinde sadece bilgi eksikliklerini gidermeye yönelik çalışmaların yanında kişisel duygularını ortaya çıkaran ve bu duygularıyla yüzleşmelerine olanak sağlayıcı ortamlarında eğitimler içerisinde yer alması önemlidir (Harrawood ve diğerleri, 2011; Meager, 1992; Rowling, 1995).

Psikolojik danışmanların ölüm eğitimi sonrasındaki görüşleri ölüm, kayıp ve yasla ilgili kişisel duygu ve düşünceleri üzerinde çalışmaya daha hevesli olduklarını dolayısıyla çocuklara bu konularda yardım sunmak için kendilerini daha yeterli hissettiklerini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında verilen ölüm eğitiminin psikolojik danışmanların bu konulara ilişkin yeterliliklerini arttırdığı söylenebilir. Nitekim, PD12'nin eğitim öncesi ve eğitim sonrasındaki görüşlerine bakıldığında verilen ölüm eğitiminin psikolojik danışmanların kişisel duyguları üzerinde çalışabilmelerine olanak sağladığına, dolayısıyla çocuklara yardım sunmaya ilişkin yeterliliklerini arttırdığına işaret etmektedir.

Ölüm eğitimlerinin, bilgi ihtiyacını gidermesi ve mesleki yeterlilikleri arttırmasının yanında bu eğitimlerin uygulamaya geçirilmesinde psikolojik danışmanları cesaretlendirmesi gerektiği de söylenebilir (Freeman ve Ward, 1998; Ober ve diğerleri, 2012). Nitekim bu çalışmada da psikolojik danışmanların uygulamaya geçme aşamasındaki görüşlerine ilişkin "Okulda ölüm eğitimi" bir tema olarak ortaya çıkmıştır. Bu temada eğitim öncesinde psikolojik danışmanlar, hem çocuklara hem de ailelere yardımcı olmak için okulun önemli bir işlevinin olduğunu kabul etmekle beraber ölüm, kayıp ve yas ile karşılaşmamış çocuklara yönelik okulda herhangi bir eğitim veya bilgilendirme çalışmasının yapılmasının doğru olmadığına yönelik görüşlere sahiptirler (*Bkz, PD5'in eğitim öncesi görüşü*). Bu bulgu literatürde yer alan bazı araştırma sonuçları tarafından da desteklenmektedir (Atkinson ve Hornby, 2002; Galende, 2015; McGovern ve Barry, 2000). Benzer şekilde okul içinde çocuklara yönelik düzenlenen ölüm eğitimlerinin tüm çocukları kapsayan değil sadece bu konularla yüzleşen sınırlı sayıdaki çocuğa uygulanan krize müdahale programları olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Aspinall, 1996; Wass, 2004). Ancak tüm çocukların ölüm hakkında sorularının olması (Dyregrov ve diğerleri, 2013), günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlığıyla birlikte bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında emin olunamaması (Tümlü, 2013) ve gelecekte karşılaşılabilecek psikolojik problemlerin önlenmesi için okul içinde önleme programları olarak ölüm eğitimleri gereklidir (Deaton ve Berkan, 1995). Son yıllarda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin koruyucu ve önleyici rolünün ön plana çıktığı düşünüldüğünde, tüm çocukların ölüm kaygısını azaltmada kullanılabilecek programların gerekliliği de kaçınılmaz olmaktadır (Tanhan, 2007; Tümlü, 2013).

Bu çalışmada ölüm eğitiminin psikolojik danışmanları bu konularda etkili yardım sunabilmelerine ve uygulama yapabilmelerine ilişkin cesaretlendirdiği sonucu benzer araştırma sonuçlarıyla (Freeman ve Ward, 1998; Ober ve diğerleri, 2012) da örtüşmektedir. Nitekim, PD7'nin eğitim öncesi ve eğitim sonrasındaki ifadelerine bakıldığında verilen ölüm eğitiminin psikolojik danışmanları uygulama yapma konusunda cesaretlendirdiği bulgusunu destekler niteliktedir. Ancak eğitim sonrasında bazı psikolojik danışmanların görüşlerine bakıldığında okullarda ölüm eğitiminin verilmesinde sadece isteğin yeterli olmadığı aynı zamanda okul yönetiminin ve öğretmenlerin de bu uygulamaları gerçekleştirme konusunda destek olmaları gerektiğini bildirmektedirler (*Bkz, PD5'in eğitim sonrası görüşü*). Bu bulgu literatürde yer alan okullarda ölüm eğitiminin başarıya ulaşması için okul ikliminden destek alınmasının önemli olduğu

görüşüyle de uyumludur (Kennedy, Keeffe, Gardner ve Farrelly, 2017; Papadatou ve diğerleri, 2002).

Çalışmanın bu bölümünde bulgularının tartışılması sonucunda ulaşılan önerilere yer verilmiştir. Nitel araştırmanın yapısı gereği derinlemesine bilgi alma amacıyla eğitime katılan gönüllü ondört danışmanın görüşleri tema haline getirilmiştir. Bu noktada ileride yapılacak benzer çalışmaların odak grup görüşmesi gibi nitel, deney ve kontrol grubu olan farklı içeriklerin sunulduğu deneysel ve niceliksel ilişkilerin incelendiği araştırma yöntemleri kullanılarak yapılması önerilebilir. Ayrıca ölüm, kayıp ve yaşla ilgili psikolojik danışmanların yeterliliklerini değerlendirme imkanı sunan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının olmaması da araştırmanın nicel ve nitel bakış açılarının bir arada kullanılmasını engelleyen bir faktördür. Dolayısıyla bu yeterlilikleri değerlendirme imkanı sunan geçerli ve güvenilir bir ölçek hazırlanması da önerilebilir. Günümüzde doğal afetler, savaş, terör, şiddet ve kazalar gibi ölüm olayıyla sonuçlanabilen olgularla sıkça karşılaşılması, ölüm eğitimlerinin etkili bir şekilde sunulmasını gerektirebilmektedir. Ancak bu durum eğitimlerin sınırlılığı olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın alana katkı sağlaması ve ileride daha kapsamlı programların geliştirilerek sunulmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Son olarak sahada çalışan uzmanların yas-kayıp süreçlerine ilişkin yeterlik algısındaki düşüklük psikolojik danışma ve rehberlik programlarında ölüm eğitiminin kapsamlı bir ders olarak verilmesi gerekliliğini ortaya koyar niteliktedir.

Kaynaklar / References

- Alisic, E. (2011). *Children and trauma: A broad perspective on exposure and recovery*. Utrecht University.
- Aspinall, S. Y. (1996). Educating children to cope with death: A preventive model. *Psychology in the Schools*, 33(4), 341-349. doi: 10.1002/(SICI)1520-6807(199610)33:4<341::AID-PITS9>3.0.CO;2-P
- Atkinson, M., & Hornby, G. (2002). *Mental health handbook for schools*. London, England: Routledge Falmer.
- Cohen, J. A., & Mannarino, A. P. (2011). Supporting children with traumatic grief: What educators need to know. *School Psychology International*, 32(2), 117-131. doi: 10.1177/0143034311400827
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing among Five Approaches*. USA: Sage.
- Cullinan, A. L. (1990). Teachers' death anxiety, ability to cope with death, and perceived ability to aid bereaved students. *Death Studies*, 14(2), 147-160. doi: 10.1080/07481189008252356
- Deaton, R., & Berkan, W. (1995). *Planning and managing death issues in the school*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Dyregrov, A., Dyregrov, K., & Idsoe, T. (2013). Teachers' perceptions of their role facing children in grief. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 18(2), 125-134. doi: 10.1080/13632752.2012.
- Erdur-Baker, Ö. Ve Aksoz-Efe, İ. (2017). Yas danismanlığı, Ankara: Ani Yayincilik.
- Finn, C. A. (2003). Helping students cope with loss: Incorporating art into group counseling. *Journal for Specialists in Group Work*, 28(2), 155-165. doi: 10.1080/714860157
- Freeman, S. J., & Ward, S. (1998). Death and bereavement: What counselors should know. *Journal of Mental Health Counseling*, 20, 216-226.
- Galende, N. (2015). Death and its didactics in pre-school and primary school. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 185, 91-97. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.03.403
- Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danismanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213. doi: 10.17860/efd.36859
- Green, B., & Irish, D. (2001). *Death education: Preparation for living*, Cambridge Massachusetts: Schenkman Publishing Company.
- Guba, E. G. (1981). Criteria assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Communication and Technology*, 29 (2), 75-91.
- Harrawood, L. K., Doughty, E. A., & Wilde, B. (2011). Death education and attitudes of counselors in training toward death: An exploratory study. *Counseling and Values*, 56(1-2), 83-95. doi: 10.1002/j.2161-007X.2011.tb01033.x
- Higgins, S. (1999). Death education in the primary school [1]. *International Journal of Children's Spirituality*, 4(1), 77-90. doi: 10.1080/1364436990040107
- Holland, J. (1993). Child bereavement in Humberside primary schools. *Educational Research*, 35(3), 289-297. doi: 10.1080/0013188930350309
- Holland, J. (2008). How schools can support children who experience loss and death. *British Journal of Guidance & Counselling*, 36(4), 411-424. doi: 10.1080/03069880802364569
- Humphrey, K. M. (1993). Grief counseling training in counselor preparation programs in the United States: A preliminary report. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 16(4), 333-340.
- İkiz, F. E. (2010). Psikolojik Danışmanların Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 25-43.
- Jones, C. H., Hodges, M., & Slate, J. R. (1995). Parental support for death education programs in the schools. *The School Counselor*, 42(5), 370-376.
- Kastenbaum, R. (1977). We covered today, *Death Education*, 1, 85-92.
- Katayama, A. (2002). Death education curriculums for elementary schools in Japan. *Illness, Crisis & Loss*, 10(2), 138-153. doi: 10.1177/105413730201000204

- Kellehear, A., & O'Connor, D. (2008). Health-promoting palliative care: A practice example. *Critical Public Health, 18*, 111–115. doi: 10.1080/09581590701848960
- Kennedy, C. J., Keeffe, M., Gardner, F., & Farrelly, C. (2017). Making death, compassion and partnership 'part of life' in school communities. *Pastoral Care in Education, 35*(2), 111-123. doi: 10.1080/02643944.2017.1306873
- King-McKenzie, E. (2011). Death and dying in the curriculum of public schools: Is there a place? *Journal of Emerging Knowledge on Emerging Markets, 3*(1), 510-520. doi: 10.7885/1946-651X.1061
- Kirchberg, T. M., & Neimeyer, R. A. (1991). Reactions of beginning counselors to situations involving death and dying. *Death Studies, 15*(6), 603-610. doi: 10.1080/07481189108252548
- Larson, L. M., & Daniels, J. A. (1998). Review of the counseling self-efficacy literature. *The Counseling Psychologist, 26*(2), 179-218. doi: 10.1177/0011000098262001
- Lowton, K., & Higginson, I. J. (2003). Managing bereavement in the classroom: A conspiracy of silence? *Death Studies, 27*(8), 717-741. doi:10.1080/713842340
- McGovern, M., & Barry, M. M. (2000). Death education: Knowledge, attitudes, and perspectives of Irish parents and teachers. *Death Studies, 24*(4), 325-333. doi:10.1080/074811800200487
- Meager, D. K. (1992). The ethics of death education. In G. R. Cox, R. J. Fundis (Eds.), *Spiritual, ethical and pastoral aspects of death and bereavement* (pp. 3–14). Amityville, NY: Baywood.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Mete-Otlu, B., & Aysan, F. (2017). Okul psikolojik danışmanlarının krize müdahalede kullandıkları başa çıkma stratejileri: İzmir ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 25*(2), 459-478.
- Munson, L. J., & Hunt, N. (2005). Teachers grieve! What can we do for our colleagues and ourselves when a student dies? *Teaching Exceptional Children, 37*(4), 48-51.
- Neimeyer, R. A. (2000). Suicide and hastened death: Toward a training agenda for counseling psychology. *The Counseling Psychologist, 28*(4), 551-560. doi: 10.1177/0011000000284005
- Oaks, J., & Bibeau, D. L. (1987). Death education: Educating children for living. *The Clearing House, 60*(9), 420-422.
- Ober, A. M., Granello, D. H., & Wheaton, J. E. (2012). Grief counseling: An investigation of counselors' training, experience, and competencies. *Journal of Counseling & Development, 90*(2), 150-159. doi: 10.1111/j.1556-6676.2012.00020.x
- Papadatou, D., Metallinou, O., Hatzichristou, C., & Pavlidi, L. (2002). Supporting the bereaved child: Teacher's perceptions and experiences in Greece. *Mortality, 7*(3), 324-339. doi:10.1080/1357627021000025478
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S.B. Demir). Ankara: PegemA Akademi.
- Peseschkian, N. (2002). *Günlük yaşamın psikoterapisi* (Çev. K. Toksöz). İstanbul: Beyaz Yayınları. (Eserin orijinali 1986'da yayımlandı).
- Rowling, L. (1995). The disenfranchised grief of teachers. *OMEGA-Journal of Death and Dying, 31*(4), 317-329. doi: 2190/3EM7-71U5-ME8V-54MP
- Rowling, L., & Holland, J. (2000). Grief and school communities: The impact of social context, a comparison between Australia and England. *Death Studies, 24*(1), 35-50. doi:10.1080/074811800200685
- Schoen, A. A., Burgoyne, M., & Schoen, S. F. (2004). Are the developmental needs of children in America adequately addressed during the grief process? *Journal of Instructional Psychology, 31*(2), 143.
- Servaty, H. L., & Hayslip, B. (1997). Death education and communication apprehension regarding dying persons. *OMEGA-Journal of Death & Dying, 34*, 139–148. doi: 10.2190/BHG6-XA2H-DD49-GHV2
- Siegel, K., Mesagno, F., & Christ, G. (1990). A prevention program for bereaved children. *American Journal of Orthopsychiatry, 60*, 168–175. doi: 10.1037/h0079187
- Slaughter, V., & Griffiths, M. (2007). Death understanding and fear of death in young children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 12*(4), 525-535. doi:10.1177/1359104507080980

- Soresi, S., Nota, L., & Lent, R. W. (2004). Relation of type and amount of training to career counseling self efficacy in Italy. *The Career Development Quarterly*, 52(3), 194-201. doi:10.1002/j.2161-0045.2004.tb00641.x
- Takeuchi, H. et al., (2003). Childhood parental separation experiences and depressive symptomatology in acute major depression. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 57(2), 215-219. doi:10.1046/j.1440-1819.2003.01103.x
- Tanhan, F. (2007). *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tümlü, C. (2013). *5-12 yaş aralığındaki çocukların olum algisini ifade biçimlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Urbani, S. et al., (2002). Skills based training and counseling self efficacy. *Counselor Education and Supervision*, 42(2), 92-106. doi:10.1002/j.1556-6978.2002.tb01802.x
- Wass, H. (2004). A perspective on the current state of death education. *Death Studies*, 28(4), 289-308. doi:10.1080/07481180490432315
- Willis, C. A. (2002). The grieving process in children: Strategies for understanding, educating, and reconciling children's perceptions of death. *Early Childhood Education Journal*, 29(4), 221-226. doi:10.1023/A:101512542
- Wong, W. (2009). The growth of death awareness through death education among university students in Hong Kong. *OMEGA - Journal of Death & Dying*, 59, 113-128. doi:10.2190/OM.59.2.b

Yazarlar

Zerrin BÖLÜKBAŞI MACİT, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında öğretim üyesidir. Çalışma alanları arasında, okul psikolojik danışmanlığı, konsültasyon, aile danışmanlığı yer almaktadır.

Cem TÜMLÜ, Anadolu Üniversitesi, Engelliler Araştırma Enstitüsü / Zihin Engelliler Anabilim Dalında öğretim görevlisidir. Çalışma alanları arasında özel eğitim ve aile danışmanlığı yer almaktadır.

İletişim

Dr. Öğr. Üyesi. Zerrin B. MACİT, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, Meşelik Kampüsü/Eskişehir,
e-mail: zmacit@ogu.edu.tr

Öğr. Grv. Cem TÜMLÜ, Anadolu Üniversitesi, Engelliler Araştırma Enstitüsü / Zihin Engelliler Anabilim Dalı. Eskişehir,
e-mail: ctumlu87@gmail.com

Summary

Purpose and Significance. Death, in almost every society, is a phenomenon which is feared and avoided from thinking and speaking on it (Katayama, 2002; Willis, 2002). The fact that death is a phenomenon which is avoided, experienced by individuals of different age groups and met with different perceptions by every single individual does not change the fact that death is a fact of life. Many adults falsely believe that children cannot have information about death, and they do not experience mourning and grief (Deaton and Berkan, 1995; Higgins, 1999; Schoen, Burgoyne and Schoen, 2004), and they behave reluctantly to provide information with the idea of protecting children when there is a situation about death (Takeuchi et al., 2003). At this point, school as the second trustable place for children after the family becomes involved (Holland, 1993). The school environment, where children spend most of their time, is in a critical position to support the child's normalization process after trauma and loss (Dyregrov et al., 2013; Lowton and Higginson, 2003).

When faced with death, loss and mourning, counsellors play a leading role in the school setting (Aspinall, 1996; Finn, 2003; Holland, 2008) and significantly contribute to the development of teachers' knowledge and skills (McGovern and Barry, 2000; Papadatou et al., 2002). Death education, which reduces individuals' anxiety and fear of death (Wass, 2004), supports their personal development and addresses the lack of information on these issues (Harrawood, Doughty and Wilde, 2011), can be included in curriculum in schools, as well as planning workshops, seminars and training programs for families and professionals (Wass, 2004).

Death education which fulfils the lack of knowledge of professionals (Wass, 2004) has the aim of providing information sharing, uncovering the values, developing effective coping behaviours and positively adapting to death (Meagher, 1992). In order to make these contributions, the aims of death education should be clearly defined, especially the professionals who will provide the education to children should firstly learn the perceptions of children about death (Harrawood et al., 2011).

Research on death education in our country is almost new and there are not enough studies on this subject. However, it is also possible to come across some studies on loss and mourning. For this reason, it is estimated to be important to generalise and extend the death education training by increasing the counsellors' perceived competence. Considering the necessity of death education, this study aimed to examine the change in the counsellors' perceived competence to offer help children when they face with death, loss and mourning.

Methodology. This is a qualitative study based on phenomenological design. In this study, it was aimed to deeply investigate the changes in the counsellors' perceived competence in the process of death education. The participants of the study consisted of 14 voluntary counsellors who were working in preschool, primary and secondary schools in Eskisehir Tepebasi district during the spring term of 2016-2017 academic year and who were also experienced for the incidents of death, loss and mourning in the schools they work for. 7 of the participants were male, 7 were female and 4 were working in preschool, 5 in primary school and 5 in secondary school. In addition, the average working period of the participants was 9 years. The selection of the research group can be included under the criterion sampling title.

The data of this study were collected in two stages. In the first stage, the data were collected from voluntary counsellors who wanted to participate in the study before the “death education” seminar in April 2017; in the second stage, data were collected from voluntary counsellors who wanted to participate in the study eight months after the “death education” seminar in December 2017. Interviews were conducted by phone or face to face according to the participants' availability. Interviews were conducted through a semi-structured interview form prepared by the researchers. The telephone and face-to-face interviews conducted by the researchers and lasted approximately for 25 minutes.

In this study, four objectives, proposed by Meagher (1992), that determine the main lines of death educations are considered. These objectives are information sharing, disclosure of values, developing effective coping behaviours and adopting a positive attitude towards death. In this context, the content of the death education seminar program was formed in the light of both expert opinions, experiences and the information in the literature.

Inductive content analysis was used for the data obtained from semi-structured interviews and the findings of the study were builded up. For this purpose, first of all, the voice recordings of the interviews carried out before and after the “Death Education” seminar program were transcribed by the first researcher and the checked by the second researcher. After the having the transcriptions of the interviews, two researchers started to code each interview separately. This phase of the data analysis is called the primary coding phase, which describes the process of transformation from the raw data set into the codes as the smallest conceptual unit (Creswell, 2013). Then, the transcriptions and codes found by two researchers were examined and the common codes were generated to cover the whole written document. This stage of data analysis is also called the secondary coding phase (Creswell, 2013). Direct quotations from the sharings of the participants were used while reporting the findings and the participants were named as PD1, PD2... PD14.

The fact that researchers have been working with children at schools as counsellors for many years, experiencing the situations which children faced with death, loss and mourning, and giving information to other counsellors about how they can help children in situations such as death, loss and mourning during the time they work in Counselling and Research Centers is thought to increase the credibility of this study. In addition, separate evaluation of two researchers from the beginning of the transcription of the data to the coding and theme determination process, and then coming together, having an agreement at the common point and being supervised by an expert opinion also shows the endeavour of increasing the credibility of this research. Furthermore, placing the quotations of participants in the presentation of the findings is another factor supporting the credibility of this study.

Results. In the research, four main themes have been found related to the change in the counsellors' perceived competence to offer help when they face with death, loss and mourning after the death education seminar program. These themes were named as “professional inadequacy”, “beliefs about children's perceptions of death”, “personal feelings“, and “attitude towards giving ‘death education’ at school”.

Discussion and Conclusion. The results of this study, investigating the changes in the primary education counsellors' perceived competence before and after the “death education” seminar, related to offering help about death, loss and mourning can be summarized as follows; before the education a) counsellors need information about children's death, loss and mourning process, b)

their personal feelings and thoughts prevent them from providing effective help, c) they have false beliefs about children because of their personal feelings and lack of knowledge; after the education

a) death education provides positive changes in beliefs about children by eliminating lack of information b) they are willing to work on their personal feelings about these issues, c) they feel more confident to provide effective assistance in these issues with the help of death education. In addition, when the research findings are examined, it can be seen that counsellors should be considered as a whole, such as having need of information resources, personal feelings and having external support resources, in order to increase their competence related to death, loss and mourning. When we look at these aspects, it is highly important to fulfil the lack of information of counsellors about death, loss and mourning processes in children, to encourage counsellors to work on these issues and first of all to create environments for them to work on their personal feelings and thoughts about death. The results of the research were discussed in detail in the light of the literature findings.

Due to the nature of the qualitative research, the views of fourteen voluntary counsellors, who participated in the training in order to obtain in-depth information, were grouped under themes. At this point, it may be suggested for similar studies in the future to be conducted by using different research methods such as focus group interviews in which qualitative, experimental and control groups are presented, and experimental and quantitative relationships are also examined. In addition, the lack of a valid and reliable measurement tool which provides the opportunity to assess the counsellors' competence related to death, loss and mourning is a factor preventing the use of qualitative and quantitative perspectives together in the research. Therefore, a valid and reliable measurement can be proposed, allowing the assessment of these competences. Today, the increase in the deaths from natural disasters, war, terror, violence and accidents may require providing effective death education programs. However, this situation also draws attention as the limitation of the trainings. This study is thought to contribute to the field and play an important role in developing and presenting more comprehensive programs in the future. Finally, the low level of perceived competence of the experts in the field regarding the mourning and loss processes indicates the necessity of teaching death education seminars as a comprehensive course in counselling and guidance programs.